

تنوع زیستی ایران

کشور ایران به دلیل تضادهای گسترده اقلیمی، پیشینه تاریخی زیستی و نیز توان بالای گونه‌زایی زیستگاه‌های مساعدی را جهت استقرار گونه‌های متنوع گیاهی و جانوری پدید آورده است و وجود مناطقی مانند مناطق خزری، کویری، کوهستانی و گرمسیری حاشیه خلیج فارس زیستگاه‌های متنوعی را فراهم آورده است که به نوبه خود بر تنوع زیستی ایران افزوده است. کشور ایران علاوه بر داشتن چین خوردگی‌ها، کویرها و شرایط اقلیمی و جغرافیایی خاص، به علت قرار گرفتن در محدوده دو ناحیه جغرافیایی - زیستی جهانی پالئارکتیک^۱ و اورینتال^۲ و مجاورت با ناحیه اتیوپی^۳ و عبور از کمربند کویری صحاراسندی^۴ از آن و از طرف دیگر اتصال قبلی فلات تیران با ابرقاره گندوانا (افریقا، استرالیا، امریکای جنوبی) و سپس جدا شدن از آن و چسبیدن به اوراسیا از زیستگاه‌های متنوعی برای حیات موجودات زنده برخوردار است.

این تنوع موجب گشته تا غنای گیاهان ایران قابل توجه باشد. به طوری که در کشور ایران حدود ۸۰۰۰ گونه گیاهی (فقط گیاه عالی) تشخیص داده شده است که از این نظر تعداد گونه‌های گیاهی ایران ۸۰ درصد تعداد گونه‌های گیاهی تمامی قاره اروپا است. از طرف دیگر تنوع پستانداران وحشی ایران که شناسایی شده اند، بالغ بر ۱۹۴ گونه است که در نوع خود شگفت‌انگیز بوده و در بین آنها از حشرخور کوتوله ۲ گرمی تا نهنگ ۱۳۰ تنی مشاهده می‌شود. در این میان دوزیستان ایران با ۲۱ گونه، خزندگان با ۲۱۵ گونه و پرندگان با ۵۲۰ گونه و ماهیان با ۱۵۵ گونه قرار دارند.

1 - Palearctic
2 - Oriental
3 - Ethiopian
4 - Sahara Sindian

بسیار بالا می‌باشد به نحوی که در صد تیره های موجود در کشور با درصد ماهیان قاره اروپا و تقریباً کشور روسیه سابق برابری می‌کند. البته در سطح گونه‌این تنوع به ۱/۳٪ کاهش می‌یابد. با این وجود میزان تنوع با در نظر گرفتن مقیاس مکانی قابل توجه می‌باشد. در مجموع ۳۴ گونه از ماهیان ایران که در ۲۰ جنس و ۶ تیره جای می‌گیرند، اندمیک می‌باشند. بیش از ۲۰٪ ماهیان آب شیرین ایران اندمیک هستند. عمده گونه‌های اندمیک ایران به ترتیب متعلق به دو تیره Cyprinidae و Balitoridae است. تعداد گونه‌های اندمیک در جنس *Aphanius* بسیار شگفت‌انگیز بوده و بالغ بر ۷۱٪ گونه‌های این جنس اندمیک می‌باشد.

به طور کلی ماهیان آب‌های شیرین ایران شامل ۱۷ راسته و ۲۸ تیره بوده و دارای ۶۶ جنس و ۱۵۵ گونه هستند. این ماهیان اغلب متعلق به تیره کپور ماهیان با ۳۱ جنس و ۱۰۵ گونه هستند. سایر تیره های مهم شامل گاو ماهیان و و سگ ماهیان جویباری می‌باشند.

پ- تنوع خزندگان

خزندگان جانوران مفیدی در زنجیره غذایی بوده و با شکار حشرات و جانوران دیگر نقش مهمی در اکوسیستم ها و تعادل زیستی دارند. خزندگان از نظر پراکندگی در مناطق مختلفی از جمله فلات مرکزی، کوه های البرز، کپه داغ، زاگرس، حوزه های سیستان و بلوچستان، سواحل مکران، حوزه دریاچه ارومیه، دشت مغان، ترکمن صحرا، سواحل دریای خزر و جلگه خوزستان وجود دارند. فون خزندگان ایران شامل ۴ راسته، ۱ زیر راسته، ۲۲ تیره و ۲۱۵ گونه است. از راسته لاک پشت ها ۶ تیره، ۹ جنس، ۱۰ گونه و ۶ زیر گونه شناسایی شده اند. ۳ نوع لاک پشت دریایی زیتونی و سبز و عقابی آب های شور را برای زندگی خود انتخاب کرده اند. در راسته لاک پشت ها تعداد ۵ گونه در معرض تهدید هستند. کروکودیل ایران تنها شامل یک تیره و یک گونه است و آن همان تمساح پوزه کوتاه است. راسته کروکودیل ها جزو خزندگان آسیب پذیر می باشند. زیر راسته سوسماران در ایران شامل ۸ خانواده، ۳۶ جنس و ۱۲۵ گونه است که اغلب در مناطق جنوبی کشور و داخل خانه های مردم زندگی می کنند و بیشتر حشرات و عقرب ها را شکار می کنند. راسته کرم سوسمارهای ایرانی در ۲ تیره، ۲ جنس و یک گونه قرار دارند. راسته مارهای ایران شامل ۶ تیره، ۳۷ جنس و ۷۹ گونه در کشور شناسایی شده اند.

ت- تنوع پرندگان

پرندگان ایران در حدود ۱۷ درصد از کل گونه‌های پرندگان قاره آسیا را شامل می‌شود. فون پرندگان ایران با حدود ۵۲۰ گونه، ۲۱۶ جنس، ۸۰ تیره و ۲۰ راسته مجموعه ای در خور توجه است. غنای گونه‌ای پرندگان کشور قابل قیاس و حتی در مواردی بیش از تراکم حداکثر در مساعدترین نواحی زیستی مثل ناحیه نو حاره ای

است. علت این غنای زیستی و به خصوص غنای تنوع گونه‌ای پرندگان ایران در وهله اول وجود طیف گسترده‌ای از زیستگاه‌های متفاوت حاصل تضاد‌های اقلیمی و دامنه تغییرات ارتفاعی است و دیگری موقعیت خاص زیست جغرافیایی ایران می‌باشد که در فصل مشترک سه ناحیه عمده زیست جغرافیایی جهان یعنی دیرین شمالگان، اوریتال و آفرو حاره ای قرار گرفته است. به طور کلی پرندگان ایران در یکی از وضعیت‌های مقیم، جوجه آور، مهاجر واقعی، نیمه مهاجر، مهاجر عبوری، مهاجر داخلی، اتفاقی یا سرگردان هستند. با اینکه در کشور ایران حدود ۲۰ درصد مجموعه گیاهان بومی می‌باشند، تقریباً هیچ گونه پرنده ای، بومی (آندمیک) نیست. تنها ۷ گونه از پرندگان ایران که برخاسته از زیستگاه‌های خاص کوهپایه ای با بوته زارهای کوتاه و پراکنده اند، خاستگاه آنها این منطقه از جهان است که در بین آنها زاغ بور^۵ تنها پرنده ای است که بیش از هر گونه دیگری خاص ایران و بومی محسوب می‌شود.

ث - تنوع پستانداران

وجود پستانداران در طبیعت از جهات گوناگون، از آن جمله ایجاد تعادل اکولوژیک، ارزش علمی و تحقیقاتی، ارزش‌های تفریحی اجتماعی و زیبا شناسی و منبع ایجاد درآمد حائز اهمیت می‌باشد. تعداد پستاندارانی که تاکنون در ایران شناسایی شده اند بالغ بر ۱۹۴ گونه است (گزارش‌های تایید نشده ۱۱ گونه بیشتر ذکر کرده اند) این جانوران در ۱۰ راسته و ۳۷ تیره، ۹۳ جنس و گونه ۱۹۴ قرار دارند. تنوع و فراوانی در میان جانوران کشور به حدی است که می‌توان ایران را مجموعه ای از پستانداران مناطق اروپایی، آفریقایی، آسیایی و پستانداران خاص ایران نامید.

برای مثال پستاندارانی از قبیل شوکا، سیاه گوش، آسگول و حفار مدیترانه که در شمال و شمال غربی ایران پراکنده اند، از عناصر اروپایی هستند. رودک عسل خوار، خارپشت بیابانی و خفاش میوه خوار که در جنوب و جنوب غربی کشور یافت می‌شوند، از عناصر آفریقایی هستند. خرس سیاه، سنجاب بلوچی، خدنگ و جرد هندی که در شرق و جنوب شرقی کشور پراکندگی دارند از عناصر موجود در شبه قاره هند هستند. و بالاخره پستاندارانی از قبیل گوزن زرد ایرانی، پازن، گور، سنجاب ایرانی، جرد ایرانی، دوپای فیروز و حشره خور شوش نمونه‌هایی از پستانداران خاص ایران هستند. در بین پستانداران ایران حشره خور کوتوله دوگرمی و نهنگ آبی با ۱۳۰ تن به عنوان کوچک ترین و بزرگ ترین پستانداران دنیا وجود دارند. سریع ترین پستانداران جهان نیز در ایران زیست می‌کند. زیرگونه ایرانی یوز جانوری است که برای بقای آن تلاش‌هایی صورت گرفته است. یوزپلنگ ایرانی در نقاط بیابانی زندگی می‌کند. به تازگی در چند زیستگاه مهم شناسایی شده (پناهگاه‌های

⁵ - *Podoces pleskei*

حیات وحش در انجیز و نایبندان، منطقه حفاظت شده توران و منطقه حفاظت شده بافق) که احتمال حضور یوز در آنها بیش از سایر نقاط است. دیگر پستانداران مناطق بیابانی ایران، گورخر است. زیرگونه ایرانی این جانور در گذشته به تعداد زیاد در حاشیه کویر مرکزی از طبس تا سمنان، جنوب ورامین، نزدیک قزوین، دشت ها مجاور کلاه قضی و گاوخونی در استان اصفهان، بافت و سیرجان در استان کرمان، نی ریز در فارس، ابرقو و هرات در یزد و مناطق مرزی سرخس وجود داشته است. اما اکنون تعداد بسیار کمی در مجموعه حفاظت شده توران سمنان، بهارم گور در فارس و منطقه مرزی سرخس باقی مانده است. گوزن زرد ایرانی نیز از پستانداران منحصر به فرد کشور است. تا پیش از ۴۰ سال قبل تصور می شد این جانور برای همیشه از صحنه گیتی محو شده است، ولی در نتیجه مراقبت های انجام شده تعداد گوزن ها هم اکنون افزایش یافته است.

زیستگاه های پستانداران در ایران

در ایران به علت وجود شرایط مختلف طبیعی، زیستگاه های متنوعی برای زندگی گونه های مختلف پستانداران وجود دارد با در نظر گرفتن مرزبندی انجام شده در مورد پوشش گیاهی، زیستگاه های مهم پستانداران ایران به هفت گروه شامل زیستگاه خزری، کوهستانی جنگل های بلوط زاگرس، بیشه زارها و جنگل های گرمسیری خوزستان، بیابانی، استپی و بلوچی تقسیم شده اند.

راسته های پستانداران در ایران

پستانداران دنیا شامل ۲۸ راسته و ۵۴۱۶ گونه هستند. در ایران تعداد گونه های پستاندار شناخته شده بالغ بر ۱۹۴ گونه و ۹۳ جنس است که در ۳۷ تیره و ۱۰ راسته جای گرفته اند. دو گونه آنها، یعنی ببر آسیایی^۶ و شیر ایرانی^۷ منقرض شده هستند (گونه شیر ایرانی فقط در پارک گجرات هندوستان هم اکنون وجود دارد). راسته های پستانداران در ایران شامل جونندگان (۶۹ گونه)، خفاش ها (۴۳ گونه)، گوشت خواران (۳۱ گونه)، حشره خواران (۱۵ گونه)، آب بازان (۱۸ گونه)، زوج سمان (۹ گونه)، خار پشت ها (۴ گونه)، خرگوش ها (۳ گونه)، فرد سمان (۱ گونه)، گاو های دریایی (۱ گونه) است. ۱۱۲ گونه از پستانداران ایران متعلق به دو راسته جونندگان و خفاش ها می باشد می باشند. از نظر تنوع گونه ای، جونندگان با ۳۲/۸٪ بیشترین تنوع را داشته و به دنبال آن خفاش ها با ۲۳/۶٪ و گوشتخواران با ۱۶/۷٪ قرار دارند.

^۶ - *Panthera tigris*

^۷ - *Panthera leo*

تهدیدهای تنوع‌زیستی در ایران

جانداران مختلف چنان با هم در ارتباط می‌باشند که حذف حتی یک گونه (کاهش تنوع‌زیستی) شانس حیات بسیاری از دیگر جانداران را به خطر می‌اندازد. البته انسان نیز از این امر مستثنی نمی‌باشد. با توجه به این مهم باز بشر دانسته یا ندانسته موجب کاهش تنوع‌زیستی می‌شود. بدون شک قسمت اعظم علل تهدید در رفتار و منش انسان نهفته است. قطعاً عللی جز انسان هم در این کاهش نقش دارند، اما این اثرات بقدری ناچیز و بطئی می‌باشند که صحبت در خصوص آنها ضروری به نظر نمی‌رسد. به طور کلی عوامل از بین رفتن تنوع‌زیستی شامل موارد زیر می‌باشند:

۱- عوامل طبیعی

۲- عوامل انسان ساخت شامل تغییر کاربری اراضی، تجاوز به جنگل‌های طبیعی، تجارت حیوانات و گیاهان وحشی، بهره‌برداری بیش از اندازه از فلور و فون و آلودگی آب‌ها می‌باشد. در ایران برای هر یک از عوامل انسان ساخت نمونه‌های زیادی یافت می‌شود که به چند مورد اشاره می‌شود (گزارش وضعیت محیط زیست ایران، ۱۳۸۲).



- تغییر کاربری اراضی به کشاورزی:

انهدام جنگل‌ها، خشکاندن تالاب‌ها و مرداب‌ها و تبدیل آن‌ها به اراضی کشاورزی سبب به هم خوردن تعادل اکوسیستم منطقه و در نهایت کاهش تنوع گونه‌ای می‌گردد، این عامل در اکثر نقاط کشور قابل مشاهده است.

- تغییر کاربری اراضی به مناطق مسکونی و صنعتی:

افزایش جمعیت، رشد ناگهانی قیمت زمین در مناطق سرسبز، هجوم ساکنان شهرها برای ایجاد ساختمان و تغییر کاربری اراضی باعث تخریب محیط زیست و تهدید جدی برای گونه‌های گیاهی و جانوری است. نمونه این مورد در استان‌های شمالی کشور به خوبی نمایان است.

- تجاوز به عرصه های طبیعی:



قطع غیر مجاز درختان به همراه چرای بی رویه به شدت حفظ و نگهداری تنوع ژنتیکی گونه‌ها را مورد تهدید قرار داده است. یکی از مثال‌ها می‌تواند پارک ملی لار باشد که علی‌رغم تاکید قوانین مبنی بر ممنوع بودن چرای دام در پارک‌های ملی، سالانه بیش از ۱۰۰ هزار راس دام وارد منطقه شده و در کاهش علوفه و ناامنی منطقه برای حیات وحش تاثیر به‌سزایی دارند.

- تجارت حیوانات و گیاهان وحشی :

با توجه به اینکه گونه‌هایی از جانوران وحشی در ایران کمیاب شده و بیشتر در معرض تهدید و نابودی هستند، متأسفانه گروه‌های سوداگر برای مقاصد اقتصادی، تغذیه، پوست، استخوان و ... به حریم زیست آن‌ها تجاوز نموده و موجب تسریع در کاهش و احتمالاً انقراض بعضی گونه‌ها به خصوص گونه‌های نادر می‌شود. بالابان که نوعی شاهین می‌باشد یکی از گونه‌هایی است که سالانه به صورت غیر مجاز صید شده و به آنسوی آب‌ها قاچاق می‌گردد.

- بهره‌برداری بیش از اندازه از فلور و فون :



افزایش جمعیت و رشد صنعتی، اکوسیستم‌های طبیعی را متاثر ساخته در نتیجه جمعیت‌های فلور و فون به طور جدی تحت تاثیر قرار گرفته‌اند. ایران کشوری جوان و با افزایش نرخ رشد جمعیت بوده و نیاز به منابع روند صعودی دارد. بیشتر گیاهان ایران که بوم‌زاد هستند تحت تاثیر نیازهای اقتصادی از جمله دارویی وضعیت نگران‌کننده‌ای پیدا کرده‌اند.

- آلودگی آب ها :



آلودگی آب ها اغلب از توسعه شهر ها، فعالیت های اقتصادی، استفاده بیش از اندازه از مواد شیمیایی و کودها ناشی می شود. در اغلب نقاط ایران به دلیل فقدان سیستم تصفیه فاضلاب در کارخانه ها و نفوذ آب های مورد استفاده در بخش کشاورزی که آلوده به انواع سموم کشاورزی است به آب های سطحی، شرایط زیستی آبریان را به مخاطره انداخته و باعث مرگ و میر آن ها می شود. وجود تنوع زیستی

حقی برای نسلهای آینده است و به منظور واگذاری این حق به آنان باید در حفظ شرایط طبیعی محیط زیست کوشش شود. تنوع زیستی عرصه های مطلوب بهره گیری چند جانبه را برای کلیه افراد بشر در حال حاضر و آینده فراهم می سازد.

به طور اختصاصی هر یک از عوامل زیر به عنوان عوامل تهدید کننده فون جانوران کشور محسوب می شوند که عبارتند از :

عوامل تهدید کننده فون ماهیان، شامل بهره برداری غیر اصولی از منابع آبی (احداث سد- برداشت آب برای مصارف کشاورزی)، بهره برداری غیر اصولی از ذخایر آبریان (برداشت بیش از حد- برداشت نادرست)، آلوده نمودن منابع آبی، انتقال نمونه ها و تخریب زیستگاه می باشند.



عوامل تهدید کننده فون پرندگان، شامل از بین رفتن زیستگاه ها در اثر فعالیت های انسانی، آلودگی ها (نفتی، حشره کش ها، آفت کش ها و...)، شکار بی رویه، مرگ و میرهای اتفاقی بر اثر تصادفات (ساخت وسازها، دکل های برق و...)، رقابت و شکار، جایگزینی به وسیله گونه های مهاجم و تغییر آب و هوا هستند.



عوامل تهدید کننده فون پستانداران، از جمله عدم آگاهی اقشار مختلف مردم از اهمیت حفاظت حیات وحش و نداشتن انگیزه جهت حفاظت، کمبود امکانات سازمان حفاظت محیط زیست در جهت اعمال قوانین و مقررات شکار و صید، در اختیار قرار گرفتن تعداد زیادی اسلحه غیر مجاز در دست مردم به خصوص عشایر و روستا نشینان، تخریب زیستگاه ها به علت ورود بدون ضابطه دام، اشغال چشمه ها و آبشخورها به وسیله دامداران، رقابت غذایی و سرایت امراض مشترک بین دام ها و حیات وحش به ویژه پستانداران وحشی، تعقیب پستانداران وحشی به وسیله سگ های گله و شکار پستانداران در فصول آبستنی، شیردهی و زنده گرفتن نوزادان، جاده سازی های بی رویه و تجزیه زیستگاه ها، تبدیل زیستگاه های پستانداران وحشی به



اراضی کشاورزی و صنعتی و آلودگی های زیست محیطی و استفاده از سموم شیمیایی نظیر استفاده از طعمه مسموم به منظور از بین بردن گرگ و پلنگ می باشند.

تاکنون دو گونه پستاندار ایرانی، شیر ایرانی و ببر ایرانی در کشور منقرض شده اند. جدول ۱ گونه های مختلف مهره داران ایران که بر اساس (IUCN, 2010) در معرض تهدید می باشند، نشان می دهد.

جدول ۱- گونه‌های مهره‌دار در معرض تهدید ایران (IUCN, 2010)

نام گونه	وضعیت حفاظتی	رده
-	(CR) ^۱	پستانداران
ببر(در محدوده آسیایی)-گور ایرانی (Persian Onager) -گوزن زرد ایرانی-نهنگ آبی-فک خزر	(EN) ^۲	
شیر (در محدوده آسیایی)-یوزپلنگ آسیایی-خرس سیاه - پازن - گوسفند وحشی - آهو - خفاش انگشت دراز -خفاش نعل اسبی مهلی -زرده بر(موش هفت رنگ)-نهنگ اسپرم-پورپوز پوزه پهن	(VU) ^۳	
درنای سیبری - گیلاشاه خالدار-کرکس پشت سفید - خروس کولی شکم سیاه (اجتماعی)	(CR)	پرنده‌گان
بالابان - اردک سر سفید - عروس غاز - کرکس مصری-سسک خوزی	(EN)	
غاز پیشانی سفید کوچک - عقاب تالابی - عقاب شاهی - هوبره - کبوتر خاوری - دلچجه کوچک - عقاب دریایی پالاس - اردک مرمری - میش مرغ - پلیکان پا خاکستری - باکلان گلوسیه	(VU)	
لاک پشت عقابی-ارمیاس(لاسر تا) پلسکه	(CR)	خزندگان
لاک پشت سبز - لاک پشت فراتی - افعی لطیفی	(EN)	
تمساح تالابی (پوزه کوتاه) - لاک پشت مهمیزدار - لاک پشت آسیایی - لاک پشت زیتونی ریدلی - آگامای وزغی ایرانی - افعی البرزی - افعی زنجانی	(VU)	
سمندر غارزی ایرانی - سمندر کوهستانی لرستان-سمندر کوهستانی کردستان	(CR)	دوزیستان
سمندر نارنجی یا سمندر کوهستانی آذربایجان	(VU)	
چالباش - شیپ - قره برون - ازون برون - فیل ماهی (بلوگا) - کوسه ماهی سر چکشی	(EN)	ماهیان
ماهی آتلاتیس - ماهی کورغار - سگ ماهی - کوسه ماهی فسیلی - کوسه ماهی پرستار گندمگون (سبزه) - کوسه ماهی گیتاری - کوسه نهنگ - ماهی گیتاری بزرگ خال سفید- کوسه پلنگی (کوسه گورخری) - ماهی چهارگوش	(VU)	

^۱ - بحرانی
^۲ - در معرض خطر انقراض
^۳ - آسیب پذیر